

Opracowanie:
Maciej Szymczyk
Muzeum Papiernictwa w Dusznikach Zdroju

Rocznik Muzeum Papiernictwa
2008, t. II
ISSN 1897-7685

WIELKA AFERA O MALWERSACJE W PRZEMYSŁE PAPIERNICZYM W ŚWIETLE DOKUMENTÓW W ARCHIWUM PAŃSTWOWYM W ŁODZI

Już podczas drugiej wojny światowej różne środowiska polityczne przedstawiały własne koncepcje kształtu powojennej gospodarki, w tym również stosunku do upaństwowienia przemysłu. Wyzwolenie ziem polskich spod niemieckiej okupacji przez Armię Czerwoną i Ludowe Wojsko Polskie przesądziło o realizacji najbardziej radykalnego programu autorstwa Polskiej Partii Robotniczej. Już w chwili wyparcia Niemców z poszczególnych terenów znajdujące się na nich zakłady przemysłowe były przejmowane pod zarząd państwowy, co było wstępem do ich nacjonalizacji. Jednak prawne rozwiązanie problemu stało się długotrwałym procesem, prowadzonym często z naruszeniem prawa ustanowionego przez nowe władze.

Głównym aktem prawnym normującym stosunki własnościowe w Polsce po drugiej wojnie światowej stała się ustawa z 3 stycznia 1946 r. Na jej podstawie na własność państwa bez odszkodowania przechodziły wszystkie zakłady przemysłowe należące do Rzeszy Niemieckiej i Wolnego Miasta Gdańska oraz ich obywateli i spółek akcyjnych przez nich kontrolowanych (a także osób, które do Niemiec zbiegły). Za odszkodowaniem, którego zasady miał określić odrębny akt prawny, nacjonalizowano kluczowe branże gospodarki. Wśród nich znalazł się m.in. przemysł wydobywczy, naftowy, energetyczny, huty, wielkie i średnie zakłady włókiennicze. Do tej grupy dołączono przemysł poligraficzny i drukarnie oraz pozostałe zakłady będące w stanie zatrudnić na jedną zmianę więcej niż 50 pracowników¹. Głównym kryterium do nacjonalizowania zakładów papierniczych na ziemiach należących wcześniej do Drugiej Rzeczypospolitej początkowo była zatem liczba zatrudnionych.

W kwietniu 1946 r. Rada Ministrów wydała rozporządzenie powołujące do życia Komisję Główną do Spraw Upaństwowienia Przedsiębiorstw (miała rozpatrywać sprawy nacjonalizacji fabryk o kluczowym znaczeniu dla państwa). Ponadto rozporządzenie określało tryb powoływania Wojewódzkich Komisji do Spraw Upaństwowienia Przedsiębiorstw, które miały rozpatrywać przejęcia mniejszych i mniej

¹ Ustawa z 3 stycznia 1946 r. O przejęciu na własność Państwa podstawowych gałęzi gospodarki narodowej, Dziennik Ustaw 1946, nr 3, poz. 17.

znaczących dla państwa fabryk. Odrębnymi przepisami tworzone komisje nacjonalizacyjne przy Centralnych Zarządach Przemysłowych². Wydawanie decyzji o nacjonalizacji większości przedsiębiorstw przez odpowiedzialne za to instytucje było na ogół czynnością formalną, gdyż podmioty objęte postępowaniem praktycznie znajdowały się już w rękach państwa³.

Upaństwowienie dużych i średnich zakładów branży papierniczej przebiegało bez większych kontrowersji. Duże trudności wynikły przy nacjonalizacji małych fabryk, zatrudniających poniżej 50 osób na jedną zmianę. Wobec kilkunastu z nich dawni właściciele wszczęli postępowanie reprivatyzacyjne, gdyż wg ustawy z 3 stycznia 1946 r. ich fabryki nie podlegały nacjonalizacji.

Już w 1945 r. nasiliły się naciski władz partyjnych na Centralny Zarząd Przemysłu Papierniczego o przedstawianie do nacjonalizacji wszystkich fabryk, również małych, formalnie nie podlegających upaństwowieniu. W celu wywiązania się z postawionego zadania kierownictwo branży papierniczej stosowało różne metody. Najskuteczniejszym sposobem dopasowania dokumentów do ustawy było zawyżanie liczby zatrudnionych w fabrykach na jedną zmianę. Rzecznicy wynajmowani przez CZPP w celu ustalenia potrzeb kadrowych fabryk orzekali, że mogą one zatrudniać ponad 50 osób na jedną zmianę, gdy rzeczywistość zatrudniała o wiele mniej. Właściciele powoływali własnych biegłych, którzy wydawali ekspertyzy świadczące, że zakład potrzebuje mniej niż 50 pracowników na jedną zmianę. Sprawy te znajdowały finał przed komisjami nacjonalizacyjnymi różnych szczebli, które z reguły orzekały nacjonalizację.

Kluczowe znaczenie w zatamowaniu fali reprivatyzacji zakładów branży miała rozdmuchana propagandowo przez władze „wielka afera w przemyśle papierniczym”, związana z wyłączeniem spod nacjonalizacji niewielkich fabryk tektury i przetwórstwa papierniczego w Małopolsce, m.in. Klepaczki, Herbewa i Natalina. O randze, jaką nadano sprawie, świadczy fakt, że zajęła się nią działająca przy Radzie Państwa Komisja Specjalna do walki z nadużyciami i szkodnictwem gospodarczym⁴. CZPP, zgodnie z ustawą z 3 stycznia 1946 r., zaniechał starań o upaństwowienie ww. zakładów. Jednak władze zwierzchnie uznały kierownictwo CZPP winnym sabotażu gospodarczego, w wyniku którego Skarb Państwa rzekomo poniósł poważne straty. Przeprowadzono proces wg obowiązujących wówczas stalinowskich wzorów. 30 stycznia 1949 r. zapadły dwa wyroki śmierci z pozbawieniem praw publicznych i honorowych na zawsze dla Emila Kraula – wcześniejszego dyrektora naczelnego CZPP i Zdzisława Hasfelda – właściciela fabryk Natalin i Klepaczka. Na dożywotnie więzienie z pozbawieniem praw publicznych i honorowych na zawsze skazano

² S. Jankowski, *Nacjonalizacja przemysłu w Polsce Ludowej*, Prace Instytutu Nauk Ekonomiczno-Społecznych Politechniki Warszawskiej 1989, z. 42, s. 85–86.

³ J. Kaliński, Z. Landau, *Gospodarka Polski w XX wieku*, Warszawa 2003, s. 208.

⁴ Archiwum Państwowe w Łodzi [dalej: APL], *Centralny Zarząd Przemysłu Papierniczego* [(dalej: CZPP), sygn. 425, *Zakłady Przemysłowe „Witulin” Sp. Akc. w Dolach Biskupich*, s. 8

Ignacego Wrześniewskiego i Bronisława Słotwińskiego – członków Komisji Nacjonalizacyjnej CZPP. Stanisława Ziębę-Barańskiego – współwłaściciela fabryki Herbewo w Krakowie – skazano na 15 lat więzienia, Józefa Seroga – właściciela fabryk Rori i Beskid – na 10 lat, a Grzegorza Axentowicza – byłego członka Komisji Nacjonalizacyjnej CZPP – na 8 lat⁵. Wyroków śmierci nie wykonano, a Kraul i Hasfeld oraz inni skazani wyszli na wolność po wielu latach. Sprawa została sprytnie wykorzystana przez partyjną propagandę do zastraszenia środowiska papierników. Stała się ostrzeżeniem dla nowego kierownictwa CZPP, że nie warto przeciwstawiać się Ministerstwu Przemysłu⁶.

Skutkiem „wielkiej afery” była lustracja podjętych wcześniej decyzji o oddaniu dawnym właścicielom małych fabryk branży papierniczej. Dotyczyło to m.in. wytwórni tektury należącej do firmy Zakłady Przemysłowe „Witulin” Spółka Akcyjna w Dołach Biskupich. Wojewódzka Komisja ds. Upaństwowienia Przedsiębiorstw w Kielcach 11 czerwca 1947 r. postanowiła wykreślić z listy nacjonalizowanych przedsiębiorstw ten zakład, gdyż wg przedstawionej ekspertyzy na jedną zmianę mógł zatrudnić 38 fizycznych i 5 umysłowych pracowników. Na tej podstawie CZPP zaniechał starań o upaństwowienie, co już wkrótce stało się przyczyną zarzutów wobec kierownictwa zarządu o popełnienie „zbrodni przekupstwa”. Już w końcu września 1948 r. nowe kierownictwo branży papierniczej wznowiło sprawę nacjonalizacji fabryki, ogłaszając, że zapewne wcześniejsza zgoda Komisji Nacjonalizacyjnej CZPP na jej reprivatyzację nastąpiła w wyniku nadużyć. 27 września 1948 r. do zakładu wysłano nowego biegłego, który oszacował, że w pełnym ruchu i przy pełnej wodzie (niezbędnej do napędu maszyn) fabryka na jedną zmianę może zatrudniać 50 osób fizycznych i 3 umysłowych oraz 9 niezwiązanych bezpośrednio z produkcją (szofer, portier itp.), co łącznie dało 62 osoby. Ekspertyza ta stała się podstawą do wysunięcia wniosku o nacjonalizację fabryki; Minister Przemysłu i Handlu zarządzeniem z 1 stycznia 1949 r. ustanowił w Dołach Biskupich zarząd państwowy⁷.

Nowe spojrzenie na podejście CZPP do nacjonalizacji po postawieniu zarzutów dyr. Kraulowi i jego współpracownikom daje niedatowane pismo Zarządu do Ministerstwa Przemysłu. W kwestionariuszach kilkunastu niewielkich fabryk w rubryce „zdolność zatrudnienia na jedną zmianę” wcześniej wpisano jednakową liczbę – 50 osób. Ustawa jednak zezwalała nacjonalizować zakłady, w których obsada jednej zmiany przekracza 50 osób. W związku z tym CZPP delegował pracownika do ministerstwa, który dokonał odpowiednich poprawek, zmieniając we wszystkich kwestionariuszach strategiczną liczbę z 50 na 55. Dotyczyło to m.in. fabryki tektury w Dołach Biskupich⁸.

⁵ *Wielki proces o nadużycia w przemyśle papierniczym*, *Papiernik* 1949, nr 1, s. 9; *Przykładna kara dla sabotażystów gospodarczych w przemyśle papierniczym*, *Papiernik* 1949, nr 2, s. 4.

⁶ S. Libiszowski, *Papiernictwo w Polsce w latach 1900–1985*, w: *500 lat papiernictwa w Polsce. Kongres Papierników Polskich*, Świecie/Tleń 3–4.10.1991 r., s. 25.

⁷ APŁ, CZPP, sygn. 425, s. 8, 11–14, 31, 43.

⁸ *Ibidem*, sygn. 388, *Fabryka Tektury Drzewnej „Rzeki” powiat Radomsko*, s. 6.

Znacionalizowane po zacieklej walce z dawnymi właścicielami maleńkie i mocno przestarzałe fabryki papieru i tektury nie przyniosły korzyści krajowi, a centralnie zarządzanej branży papierniczej przysparzały od początku wiele problemów. Prędko dostrzeżono, że najstarsze i najmniejsze zakłady są bardzo kosztowne w eksploatacji, gdyż braki techniczne muszą być w nich niwelowane znacznym wzrostem zatrudnienia. Czynnikiem, który krótko po zakończeniu wojny był argumentem za nacjonalizacją przestarzałego mienia, już po kilku latach stał się problemem. Głównym efektem upaństwowienia była zatem w niektórych przypadkach likwidacja prywatnej własności.

Fabryka tektury w Dołach Biskupich, której bezpośrednio dotyczą przedstawione poniżej dwa dokumenty, powstała w latach 1911–1913. Specjalizowała się w produkcji tektur szewskich, technicznych, walizkowych i azbestowych. Pod zarządem państwowym przetrwała do początków lat osiemdziesiątych. Nie doczekała się nigdy inwestycji, a prowadzone sporadycznie remonty miały jedynie na celu utrzymanie produkcji, do chwili całkowitego wyeksploatowania parku maszynowego⁹.

Dokument 1

Archiwum Państwowe w Łodzi [dalej: APŁ], *Centralny Zarząd Przemysłu Papierniczego* [dalej: CZPP], sygn. 425, *Zakłady Przemysłowe „Witulin” Sp. Akc. w Dołach Biskupich*, wniosek CZPP do Głównej Komisji do spraw upaństwowienia przedsiębiorstw o wznowienie postępowania w sprawie fabryki „Witulin” s. 16–17.

*Główna Komisja
do spraw upaństwowienia
przedsiębiorstw*

*Warszawa
Frascati 2*

P222/T102/23412 30 września 1948 r.

Sprawa: Fabryki „Witulin”

Wniosek o wznowienie postępowania

W dniu 11 czerwca 1947 r. Wojewódzka Komisja do Spraw Upaństwowienia Przedsiębiorstw postanowiła skreślić z wykazu przedsiębiorstw podlegających przej-

⁹ M. Szymczyk, *Polski przemysł papierniczy 1945–1989*, Duszniki Zdrój 2007, s. 307.

ściu na własność Państwa Zakłady Przemysłowe „Witulin” Sp. Akc. Doły Biskupie k/Kunowa pow. Opatów Fabryka Tektury. Postępowanie wyjaśniające ustaliło, że zdolność zatrudnienia przy produkcji na jedną zmianę znajduje się poniżej granicy określonej w art. 3 ust. 1 lit. B Ustawy Nacjonalizacyjnej z dnia 3 stycznia 46 r.

Centralny Zarząd Przemysłu Papierniczego nie wniósł odwołania od powyższego postanowienia Wojewódzkiej Komisji i w ten sposób dopuścił do uprawomocnienia się pow. postanowienia.

Jak widać z załączonego odpisu postanowienia Wojewódzkiej Komisji w Kielcach z dn. 11.6.1947 r. – postanowienie to zostało oparte na jednej tylko ekspertyzie inż. Tadeusza Wicherta¹⁰.

W aktach CZPP brak jakichkolwiek danych, mogących wyjaśnić przyczyny zaniechania przez CZPP dalszego popierania sprawy upaństwowienia fabryki „Witulin”.

Jak widać z załączonego odpisu pisma Komisji Specjalnej do walki z nadużyciami i szkodnictwem gospodarczym z dnia 3 września 48 r. Nr. NBW II-1228/48 przeciwko członkom Komisji Nacjonalizacyjnej CZPP toczy się postępowanie karne o przestępstwa popełnione przy załatwianiu spraw nacjonalizacyjnych przemysłu papierniczego: w stosunku do b. członków Komisji Nacjonalizacyjnej zastosowano jako środek zapobiegawczy – aresztowanie.

W tych warunkach zachodzi uzasadnione przypuszczenie, że odwołanie od cyt. na wstępie postanowienia Wojewódzkiej Komisji w Kielcach CZPP nie zgłosił w wyniku nadużyć, jakie miały miejsce w Komisji Nacjonalizacyjnej CZPP.

Obecnie CZPP badają całokształt spraw, załatwianych przez b. Komisję Nacjonalizacyjną, CZPP zainteresował się również sprawą zdolności zatrudnienia na jedną zmianę fabryki „Witulin”.

Celem zbadania tej sprawy i ustalenia zdolności zatrudnienia, CZPP wydelegował na miejsce w dniu 27 września 1948 r. Komisję, celem dokonania inspekcji oraz ekspertyzy technicznej.

Protokół tej komisji stwierdza, że fabryka „Witulin” przy pełnym ruchu wg stanu maszyn na dzień 5 lutego 1946 r. posiada zdolność zatrudnienia przy produkcji na jedną zmianę 50-ciu pracowników fizycznych i 3-ech umysłowych.

W warunkach jakie istniały w Komisji Nacjonalizacyjnej CZPP – Centralny Zarząd Przemysłu Papierniczego nie miał możliwości we właściwym czasie zgłosić odwołania od wyżej powołanego postanowienia Wojewódzkiej Komisji w Kielcach, ponieważ okoliczności uzasadniające wniesienie odwołania wyszły na jaw dopiero obecnie.

¹⁰ Wg ekspertyzy inż. Tadeusza Wicherta zakład w Dołach Biskupich był w stanie zatrudnić na jedną zmianę 38 osób fizycznych i 5 umysłowych – APL, CZPP, sygn. 425, s. 31.

*W tym stanie rzeczy Centralny Zarząd Przemysłu Papierniczego powołując się na przepis § 67 lit. B Rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 30 stycznia 1947 r. (Dz. Ust. Nr. 16 poz. 62) wnosi
o przedstawienie Ministrowi Przemysłu i Handlu wniosku w przedmiocie
wznowienia postępowania w niniejszej sprawie.*

*Centralny Zarząd
Przemysłu Papierniczego
Dyrektor Naczelny
(inż. Kaz. Kutarba)*

Załączniki:

- 1. odpis pisma Kom. Specjalnej z 3.9.48 r.*
- 2. bilans f-my „Witulin” na dz. 30.6.47 r. wraz z rach. strat i zysków*
- 3. sprawozdanie zarządu f-ki „Witulin” za 1946/47 r.*
- 4. odpis postanowienia Wojewódzkiej Komisji z dn. 11.6.47 r.*
- 5. protokół ekspertyzy z dn. 27.9.48 r.*

Otrzymują:

- 1. Min. Bezpieczeństwa Publicznego Wydział Przemysłowy*
- 2. Dyrekcja Techniczna CZPP*
- 3. Min. Przem. i Handlu Biuro Prawne*
- 4. Naczelny Inspektorat Kontroli*

7/BA/BA

Pieczęć i podpis:

Bolesław Baranowski Adwokat

Pieczęcie:

- Oddział Nacjonalizacji i Likwidacji*
- Dział Organizacyjny*

Dokument 2 (będący załącznikiem do dokumentu 1)

Archiwum Państwowe w Łodzi [dalej: APŁ], *Centralny Zarząd Przemysłu Papierniczego* [dalej: CZPP], sygn. 425, *Zakłady Przemysłowe „Witulin” Sp. Akc. w Dołach Biskupich*, pismo Komisji Specjalnej do walki z nadużyciami i szkodnictwem gospodarczym przy Radzie Państwa do CZPP, s. 8 (odpis odpisu).

Rzeczpospolita Polska
KOMISJA SPECJALNA
do walki z nadużyciami
i szkodnictwem gospodarczym
przy Radzie Państwa

Warszawa, dnia 3 września 1948 r.

Nr. BW.II-1228/48

Do Centralnego Zarządu
Przemysłu Papierniczego
w Łodzi

W odpowiedzi na pismo z dnia 23.8.48 r. Nr. P222/Ta84/22842 Biuro Wykonawcze Komisji Specjalnej komunikuje, że przeciwko

1. b. naczelnemu dyrektorowi CZPP

Kraulowi

jak również b. członkom Komisji Nacjonalizacyjnej przy CZPP

2. Wrześniewskiemu

3. Stołciańskiemu [powinno być Słotwińskiemu]

4. Hasfeldowi Zdzisławowi

5. Ziębie-Barańskiemu Zdzisławowi

prowadzone jest dochodzenie a to:

ad1/, 2/ i 3/ o zbrodnię z art. 290 par. 1 i art. 286 par. 2 k.k.,

zaś ad/4 i 5/ o zbrodnię z art. 293 w zw. z art. 290 par. 1 k.k.

w związku z czynionym tym osobom zarzutem przekupstwa przy załatwianiu spraw nacjonalizacyjnych fabryk „Klepaczka”, „Herbewo” i „Natalin”

DYREKTOR BIURA WYKONAWCZEGO

Dr. B. Walawski

Za zgodność

Centralny Zarząd Przemysłu Papierniczego